

ÁCS TIBOR: ADALÉKOK AZ 1848–49. ÉVI KATONAI EGÉSZSÉGÜGYHÖZ

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád.**

A magyar egészségügy átalakulása már folyt, amikor itáliai szolgálati akadályoztatása miatt, több mint egy hónapos késéssel Mészáros Lázár 1848. május 23-án átvette tárcáját. A katonai minősítései szerint az orvostudományokban is elmélyült ismeretekkel rendelkező hadügyminiszter tisztségében volt a katonai egészségügy jelentőségével, fejlesztésének szükségességével.¹ A lényegében csak nevében élő hadügyminisztérium létrehozásával, a hadügy szövevényes problémáival és a nemzet honvédelmének égető ügyeivel igen elfoglalt Mészáros mégis szakított időt a hadi egészségüggyel kapcsolatos kérdésekre. Hivatalba lépésének első napjaitól iratok bizonyítják, hogy jelentős szerepe volt a hadügyminisztérium illetékességi és hatáskörének következetes érvényesítésében a katonai egészségügyben.

Az 1848. évi törvények alapján a vitás katonai és egészségügyi kérdésekben rendszeresen és bátran kiállt „az osztrák hadügyminiszterium törvényellenes követeléseivel” szemben Magyarország törvényes jogai megőrzéséért. Az 1848. május 7-i (majd júniusi) királyi kéziratok egyértelműen kimondták:

„Magyarországon és hozzá kapcsolt részekben tanyázó minden katonaság, ide értve a határőrvidéket is, a magyar hadügyminisztertől függ”.²

Ez azt jelentette, hogy Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter szolgálati alárendeltségébe került a magyarországi központi (budai), a szlavóniai és szerémségi (pétervárad), az egyesült károlyvárosi báni és varasdi (zágrábi), a bánági (temesvári), az unió után az erdélyi (nagyszebeni) főhadparancsnokságok tábororvosi igazgatóságai, a várak és helyőrségi kórházak orvosai, az alakulatok ezredorvosai, a zászlóaljok fő- és alorvosai, valamint a katonai gyógyszertárak és gyógyszerészek. A bécsi tábororvosi főigazgatóság, noha mindent megtett irányítási befolyásának megőrzéséért, csak a szolgálati út betartásával, az osztrák hadügyminisztériumon keresztül tehetett szakmai ajánlásokat a magyar hadügyminisztériumnak, mely – ha azt elfogadta – 1848 őszéig miniszteri rendelet vagy parancs formájában kiadta végrehajtásra az illetékes főhadparancsnokságnak. Az tény, hogy a magyar hadügyminisztérium katonai egészségüggyel kapcsolatos rendelkezéseit a zágrábi, majd később a temesvári és a nagyszebeni főhadparancsnokság nem hajtotta végre, mivel szembefordultak a felelős minisztériummal.

¹ Lásd Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. = Hadtörténelmi Közlemények, 1979. 4. sz. pp. 623–639.; Uő.: Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Bp., 1979.; Uő.: Mészáros Lázár. A múlt magyar tudósai. Bp., 1996.

² Magyar Országos Levéltár. Az 1848–49-es minisztérium levéltára. H 75. Hadügyminisztérium általános iratai (továbbiakban: HM) 1848:250., 481., 3335.; Hadtörténelmi Levéltár. General Commando in Hungarn (továbbiakban: GC) 1848-Q-12/2., 2385.

Mészáros Lázár hadügyminiszter támogatta a Batthyány Lajos miniszterelnök közvetlen irányításával működő Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak tervét a nemzetőrség egészségügyi szervezetének megteremtésére. Mindenekelőtt azokat a felhívásokat és intézkedéseket, amelyek az önkéntes honvédsereg 10 zászlóalja orvosi kara, a honvédorvosi kar kinevezésére történtek. Sőt azt sem tiltja meg, hogy a katonáorvosok részt vegyenek a pesti orvosi kar 1848. május 31-i vegyes ülésén, amely megtárgyalta a honvédorvosi kar ügye mellett a katonáorvosok sérelmeit is. Tudomásul vette az orvosi kar vegyes ülésének hozzá intézett feliratát és azt, hogy a katonáorvosi ügy kérdésének részletes kidolgozására létrehozott bizottmányban 5 táborig orvos munkálkodik: dr. Anton Bee, a budai tábororvosi igazgatóság vezető törzsorvosa, dr. Paul Jovitsich, az 5. tüzérezred ezredorvosa, dr. Joseph Meingasser, a 62. Turszky magyar sorgyalogezred ezredorvosa, dr. Eduard Herdeger, a 62. Turszky magyar sorgyalogezred 1. vagy 2. zászlóaljának főorvosa és dr. Bartl, valószínű az említett ezred egyik zászlóaljának főorvosa.³

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács 1848. május 28-i felterjesztésére válaszolva többek között egyetértett azzal, hogy egy honvédzászlóaljban (6 század, kb. 1000 fő) egy főorvos és három alorvos kerüljön kinevezésre. Ám június 1-jei válaszában azt az észrevételt is közölte, hogy a zászlóalji főorvosok fizetése főhadnagyi fizetés legyen, de az alorvosok csak akkor kapjanak 30 pengőforintot, ha végzett orvostanárook, ha nem, akkor 25 pengőforintot.⁴

„Az ország épségének védelmére” felállított drávai hadsereg és a délvidéki lázadás ellen létrehozott hadsereg helyőrséget váltott alakulatai számára május 1-jei hatállyal Mészáros hadügyminiszter elrendeli 1848. június 6-án zsoldpótlék kifizetését: „az orvosoknak 20 krc., a főbb tiszteknek pedig századoskapitányig 1 pft. naponkénti fizetendő zsoldpótlék” juttatását.⁵ A hadügyminiszter 1848. július 27-én elrendeli a budai, a temesvári és pétervári főhadparancsnokságoknak, hogy a katonai kórházakban is fizessenek az orvosoknak pótdíjakat. Az ezredorvosnak 1 pengőforintot, a főorvosnak 40 krajcárt, az alorvosoknak 20 krajcárt „ezüst pénzben”.⁶

A hadügyminiszter júliusban is sok intézkedést hozott katonáorvosok áthelyezésére honvédorvosoknak, ezredorvosi kinevezésekre, a pesti katonai gyógyszertár személyzetére, a szegedi katonai kórházakra, a délvidéki harcok sebesültjeit és betegeit ápoló Tisza menti táborig kórházak ellenőrzésére, a polgári és katonai egészségügyi szervek együttműködésére és más fontos hadi egészségügyi kérdésben. Ennek bizonyítására említjük meg, hogy 1848. július 6-án Mészáros Lázár áthelyezi Czindery Pált, a 12. Vilmos sorgyalogezred zászlóalj főorvosát az 1. honvédzászlóalj főorvosának és Stöckl Józsefet, a 23. Ceccopieri sorgyalogezred alorvosát a 8. honvédzászlóalj alorvosának; július 16-ával kinevezi dr. Betzár Ferencet az 53. Lipót magyar sorgyalogezred főorvosát az 1. Ferdinánd huszárezred ezredorvosának; július 21-én és 24-én Kokszer Ágoston és Rudy József áthelyezéséről és alkalmazásáról dönt a pesti katonai gyógyszertárban; július 27-én utasítja a budai főhadparancsnokságot, hogy négy üresen álló szegedi laktanyát katonai kórház céljára engedjenek át; július 30-án felkéri Balassa János egyetemi tanárt, majd másnap Arányi Lajos egyetemi tanárt, hogy dr. Anton Bee, vezető törzsorvossal vizsgálják meg a délvidéki hadszíntér katonai kórházainak helyzetét. A vizsgálatot végül Bee vezető törzsorvos és Arányi Lajos hajtotta végre augusztus elején, és jelentéseik alapján a hadügyminiszter több intézkedést hozott. Arányi Lajos jelentésében – melyről a Közlöny is hírt adott – megállapítja a szegedi katonai kórházak állapotáról, hogy „mind térre, mind a gyógyszeremélyzetre nézve a legmeglepőbb kielégítést élvezé”.⁷

³ A cs. kir. katonai egészségügyi szervezetére lásd Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848.

⁴ HM 1848:105.

⁵ HM 1848:661., GC 1848-R-72/10., R.4813.

⁶ HM 1848:1892/2269., GC 1848-R-72/10., R.6719.

⁷ A felsorolás sorrendjében: HM 1848:109., 1519., 1729., 2038., 3420., 2284., 1648., 1650., 1651.; GC 1848-R-23/60., 23/91., 129/4., 206/14., R.6590., 6977., 6456., 6585.

Számos hadügyminiszteri intézkedés és rendelet született 1848 augusztusában a katonai egészségügy fejlesztésére. Ezt jól illusztrálják az óbecsei, szabadkai és komáromi kórházak érdekében kiadott rendeletei, Krenner Péter, a 12. Vilmos sorgelegezredbeli főorvos kinevezésére a 7. huszárezred ezredorvosának, valamint a katonaeorvosi kar helyzetével foglalkozó 1848. augusztus 6-i királyi kézirat végrehajtására kiadott augusztus 22-i rendelete a főhadparancsnokságoknak.⁸

Augusztus végétől szeptember végéig Mészáros Lázár a délvidéki hadszíntéren tartózkodott és az ottani hadműveletek irányítása következtében keveset foglalkozott a katonai egészségügy kérdéseivel, de októbertől, mint az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) tagja és hadügyminiszter számos rendelkezést adott ki. Ezek közül a legfontosabbak azok, melyekben az OHB elnökével tisztázta Stáhly Ignác tábori főorvos hatáskörét és „egy külön tábor orvosi és gyógyszerészeti kar felállításával” kapcsolatos tennivalóit, valamint az ezzel összefüggő végrehajtási utasítása a budai főhadparancsnokságnak.⁹ Novemberben továbbra is jelentős szerepet töltött be a hadügyminisztérium a katonai egészségügy rendezésében, a különböző tábori kórházak felállításában, működtetésében, a katonaeorvosok kinevezésében és más ügyekben. Kiemelkedők a hadügyminiszternek azok a rendeletei, melyeket a főváros laktanyái és kórházai állapotának megjavítása érdekében intézkedett.¹⁰

Az OHB és a hadügyminiszter 1848. november 27-i és 29-i rendeletével a magyar hadsereg egészének a „magyar honvédsereg” hivatalos elnevezését 1848. december 1-jei hatállyal léptette életbe. Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848. december 2-án aláírta és Kossuth Lajos OHB elnök december 6-án jóváhagyta a hadügyminisztérium szervezeti, működési és állomány határozványát, melyben már szerepel az egészségügyi osztály. A mozgó hadseregek főparancsnokainak és a főhadparancsnokoknak már december 4-én megküldött, a sajtóban is közzétett „Az eddigi országos hadi tanácscsal egyesült királyi hadügyminisztérium rendezési terve” így határozta meg a „VIII. Egészségügyi osztály. /betűje/ H” feladat- és jogkörét: „Ezen osztályba tartozik mindaz, mi az ország tábori kórházaira és az összes katonai orvosi személyzetre vonatkozik.”¹¹

Mészáros Lázár miniszter Debrecenben 1849 januárjában is több fontos intézkedést hozott a hadügyminisztérium egészségügyi osztálya és az ország különböző hadszínterein harcoló mozgó hadseregek hadorvosi igazgatásának és a kórházi ellátásnak rendezésére.¹² Kiemelkedő, hogy a miniszter és a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke egyetértett Görgei tábornok és Lumniczer törzsorvos 1849 januári, a fel-dunai mozgó hadsereg egészségügyi ellátását rendező intézkedéseivel és megvalósított tervével, amely rövidesen mintának szolgált a honvédsereg és seregtestei hadegészségügyi szervezetének és rendszerének átszervezéséhez, működtetéséhez.¹³ Görgei tábornok 1849. január 29-i felterjesztéséből kiderül, mint írta:

„Hadseregem orvosi ügyei személyzetének rendezésére némely intézkedések szükségesek, hogy seregünk egészségi állapota nem annyira orvosok hiánya, mint a zavar miatt, melly köztük is létezik, a legszomorubb állapotba ne jusson.”

⁸ HM 1848:3322., 3323., 3013., 3117., GC 1848-R-206/14., 23/68., 72/10., R.7412/7453., 7450/7462.; HM 1848:4909., GC 1848-R-223/101., R.7553., HM 1848:5192., GC 1848-R-23/35., R.7866/7899.

⁹ Magyar Országos Levéltár. Az 1848–49-es minisztérium levéltára. H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és kormányelnökség iratai (továbbiakban: OHB) 1848:1003.

¹⁰ OHB 1848:2627., 3181., 3652. HM 1848:7724., 7570., 1784., 7756., 7774., 7827., 9694/3594., 8481., 8543., 8408., 8486., 8413., 8501., 8618., 8686., GC 1848-R-249/15., 135/55., 206/27., 140/5., 206/22., 180/4., R.10418., 10833., 10798., 11021., 11269., 11250.

¹¹ HM 1848:10637/1737., OHB 1848:4757.

¹² HM 1849:608., 677., 842., 980., 983., 1045., 1149., 1495., 1192.

¹³ HM 1849:3537., 3536/330.H.

E megállapítás után közli, hogy a zavar okai egyrészt abból fakadnak, hogy a zászlóaljok orvosai működésükhöz nem rendelkeznek kellő utasítással, irányelvvvel, másrészt az orvosi személyzet nem illeszkedik a tisztikarhoz és a katonai szervezethez. Ezen változtatott akkor, amikor hadseregét 4 hadosztályra tagolta és minden egyes hadosztályhoz kinevezett „Hadosztály rendező főorvost” és meghatározta feladatkörüket. Ezenkívül, mivel egy hadosztály két dandárból áll a megszabott működési körrel kinevezte a „Dandár rendező főorvosokat” és meghatározta a zászlóalj orvosok tevékenységi körét is. A hadsereg vezető törzsorvosa, mint igazgató dönt a kültábori egészségügyekben és feladata a tábori orvosi személyzet célszerű rendezése és az orvosok áthelyezésének intézése, míg a másik törzsorvos intézi a tábori kórházak ügyeit, mint igazgató. Görgei tábornok felterjesztését azzal zárja:

„Ezeket február 1-vel a hadseregemnél Lumniczer Sándor tábori törzsorvosom javaslata szerint bátorkodom életbe léptetni azon reménnyel, hogy a Hadügyministerium azokat, mint nézetem szerint okszerűeket, sőt üdvös cél elérésére okvetlen szükségeseket megerősítendi.”

Az egészségügy szervezet és az ellátás rendszere szempontjából nem kis munkát jelentett, hogy a hadügyminiszter 1849 februárjában elrendelte a honvédsereg új hadrendjének bevezetését, mely a hadsereget 8 hadtestre és 20 hadosztályra osztotta be.¹⁴ A közreadott források és feldolgozások bizonyítják, hogy a hadügyminiszternek ezt a hadászati-hadművelési irányítás megjavítása érdekében kiadott új hadrendi beosztását követte a katonai egészségügyi szervezet irányítása és működése, bár az kitapintható, hogy még több lényeges eleme nincs még feltárva, feldolgozva.¹⁵ A tavaszi hadjárat idején bevezetett új hadrend szerint Vetter altábornagy, majd Görgei tábornok főparancsnoksága alatt állt az I., II., III., IV., V., VII. és VIII. hadtest (17 hadosztály) és Bem tábornok főparancsnokságával működő VI. hadtest (5 hadosztály) hadorvosi és egészségügyi ellátásának ügyeit kellett újra átszervezni és irányítani.¹⁶ A hadügyminisztériumnak 1849 áprilisában a hadi egészségügy és a tábori kórházak nem egyszerű problémáinak megoldására kellett számtalan erőfeszítést tennie, rendeleteket és intézkedéseket hoznia.¹⁷ Így például a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának iratait felkutatni és megőrzését biztosítani, mivel ezek nélkül lehetetlen lett volna feltárni és feldolgozni a szabadságharc egészségügyét, a katonai egészségügy fejlődéstörténetét.¹⁸ Külön orvos- és hadtörténeti érdekesség a honvédsereg vezető tábornokainak sebesülésével és betegségeivel foglalkozó iratok feltárása, melyek közül az egyik legértékesebb a honvédsereg fővezérével és vezérkari főnökének betegségével foglalkozó okmány.¹⁹

A honvédsereg és seregtesteinek katonai egészségügyének új fejezete kezdődött el Görgei tábornok hadügyministersége és fővezérsége alatt a nyári hadjárat során. Nem csak a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetésében történt változás, hanem 1849 júniusában a hadsereg felosztásában végrehajtott átalakítások és új hadrend kialakítását nyomon követték a katonai egészségügy szervezetének módosulásai: a hadtest (10 ezer fő), mely 2 gyalog- és 1 lovashadosztályból, egy gyaloghadosztály, mely 5 zászlóaljból, egy lovashadosztály, mely két ezredből, vagyis 8 osztályból (kb. 1200 fő) állt; ezeket a változásokat követnie kellett a hadegészség szervezetének és az ellátás rendszerének.²⁰ De ez

¹⁴ Hadtörténelmi Levéltár. 1848–49. évi gyűjtemény (továbbiakban: Gy) 1849:13/320., HM 1849:4786.

¹⁵ HM 1849:3592., 3570., 3983., 3993., 4330., 13069.

¹⁶ Gy 1849:16/1365., HM 1849:4786.

¹⁷ Példának lásd: Gy 1849:19/407., 21/432a., HM 1849:8553., 8534., 8538.

¹⁸ HM 1849:11398.

¹⁹ HM 1849:8532.

²⁰ Gy 1849:52a/190.

az átalakulás megvalósult 1849. június 30-án kiadott magyar hadsereg újabb hadrendjének esetében is.²¹

Tagadhatatlan tény – az eddigi feltárások és feldolgozások bizonyítják –, hogy kialakult a szabadságharc állandóan változó katonai szükségleteinek megfelelő, Európában egyedülálló új hadszervezet és az azt szolgáló egészségügyi ellátás újszerű rendszere. Ezt kívánták jelezni ez a rövid és nagyon vázlatos torzó és a szubjektíven válogatott, először közreadott levéltári iratok is. Ezenkívül még három olyan területe az 1848–49. évi katonai egészségügy fejlődéstörténetének, melyek levéltári források alapján való feldolgozása teljesebbé, gazdagabbá tehetné a szabadságharc egészségügyéről kialakított képet.

Az egyik terület – Varga Endre úttörő tanulmánya kiváló értékei mellett – a cs. kir. katonai egészségügy szervezetének és orvosai szerepének és hatásának feldolgozása és objektivebb bemutatása 1848 novemberéig, a magyar honvédsereg egészségügyének létrejöttében. Hisz ha csak azt vesszük figyelembe, hogy 1848 májusában a honvédszászlóaljok orvosi karának felállításánál a seregredek zászlóaljainak mintáját követték. De más példát is jeleznek a források és feldolgozások.

A második ilyen terület – figyelembe véve Fábiánné Kiss Erzsébet és mások alapvető tanulmányait – Mészáros Lázár hadügyminiszter és a hadügyminisztérium különböző személyiségeinek és osztályainak 1848. május 23-tól 1849. május 6-ig, illetve a többi miniszternek és tárcájának a katonai egészségügyet irányító és szervezőmunkájának valóságát bemutatása a még feldolgozatlan vagy a már feldolgozott levéltári kútfők segítségével.

Sajnálatos az is, hogy sem a hadtörténeti, sem az orvostörténeti kutatások eddig nem dolgozták fel és nem készítettek olyan adatsort, hogy a szabadságharc alatt a tábori kórházak hány sebesültet és beteget ápoltak, gyógyítottak meg és mennyi volt a veszteség.

Varga Endre, Antal Lajos, Zétény Győző és más kutatók nagy érdeme, hogy a magyar orvosi múlt e páratlan fejezetét alakító és főszerepet játszó honvédorvosai, a honvédorvosi kar ismertté vált a nemzet előtt. Ám még most sem rendelkezünk olyan összefoglalóval, mint a honvéd tábormokokról, a törzstisztekről, a századosokról, a főhadnagyokról és hadnagyokról közreadott munkák. Ezekből a kitűnő művekből²² sajnálatos módon hiányoznak a szabadságharcban sokszor életüket, egészségüket, pályájukat feláldozó magyar és más nemzetiségű katonáorvosok, akik tisztí rangot is viseltek. Egy ilyen munkára és a szabadságharc és hadserege egészségügyének történetét bemutató összefoglaló szintézisre reméljük nem kell még egy félévszázadot várni...

²¹ Gy 1849:35/563 1/2.

²² Közülük néhány fontosat az 1-es jegyzetben soroltunk fel (– *a szerk. megj.*). Lásd e témekörrel a 420. jegyzetben írottakat!